

DOI 10.18524/2304-1587.2018.1(32).134154
УДК 347.61.64

Р. В. Падун

кандидат юридичних наук

Навчально-науковий гуманітарний інститут

Національного Таврійського університету імені В. І. Вернадського,

кафедра цивільно-правових дисциплін

вул. Івана Кудрі, 33, Київ, 01042, Україна

МОНІТОРИНГ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СІМЕЙНОМУ ПРАВІ

У статті досліджено сутність сімейних правовідносин як основи сімейного права. Проаналізовано специфічні ознаки сімейно-шлюбних відносин, розглянуто методи та заходи відповідальності у сімейному праві. Проведено діагностику кількісних показників, що характеризують дотримання правових норм із питань виховання дітей. Виявлено тенденції та запропоновано рекомендації щодо покращення процесів дотримання норм інституту опіки та піклування

Ключові слова: сімейне право, сімейно-шлюбні правовідносини, обов'язки щодо виховання дітей, правопорушення норм в сімейному праві.

Постановка проблеми. Динамічний характер правових та соціально-економічних відносин актуалізує процеси регулювання в сфері сімейного права. Питання регулювання сімейних відносин набувають вирішального значення у забезпеченні соціальної відповідальності та якості життя, формуванні та розвитку українського суспільства в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ученими активно вивчаються питання правової природи та місця сімейного права в системі українського права. Окремі аспекти відповідальності у сімейному праві розглядають як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, зокрема: І. В. Апопій, Т. В. Бондар, Г. К. Матвеев, Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова, Є. О. Харитонов, Г. В. Чурпіта, О. А. Явор [1- 8].

У правовій науці відбувається виокремлення сімейно-правової відповідальності як специфічного виду юридичної відповідальності, досліджується співвідношення понять «сімейно-правова відповідальність» і «відповідальність у сімейному праві». Досліджуючи сімейне право як самостійну галузь українського права, що містить як приватноправові, так і публічно-правові норми, потрібно більше уваги приділяти відповідальності та кількісному аспекту діагностики правопорушень у сімейному праві.

Мета статті полягає в узагальненні результатів моніторингу правопорушень у сфері сімейного права, зокрема правових норм із питань виховання дітей; визначенні чинників та тенденцій щодо дотримання норм сімейного права; розробці рекомендацій щодо зміцнення інститутів опіки та піклування, усиновлення.

Виклад основного матеріалу. Сім'я уособлює в собі самостійну сферу суспільних відносин, головною ознакою якої є її приватний характер. Сім'я,

відповідно до п. 1 ст. 3 Сімейного кодексу України (СК), є первинним та основним осередком суспільства [9, с. 5]. Сімейний кодекс України (ст. 2, п. 1) регулює сімейні особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, між батьками та дітьми, усиновлювачами та усиновленими, між матір'ю та батьком дитини щодо її виховання, розвитку та утримання [9, с. 4]. Сімейний кодекс України, крім переважної частини приватноправових норм, містить і певну частину норм (обслуговуючі норми), що регулюють публічні відносини.

Предметом сімейного права в юридичній науці визнаються:

- відносини, які виникають у зв'язку зі шлюбом;
- особисті та майнові відносини між членами сім'ї;
- особисті та майнові відносини між іншими родичами;
- відносини, які виникають у зв'язку з влаштуванням дітей, які позбавлені батьківського піклування.

Дотримуючись традиційного розуміння поняття галузевих правовідносин в юридичній науці, Т. В. Бондар визначає сімейні правовідносини як «урегульовані нормами права особисті немайнові і майнові відносини, що виникають із шлюбу, сім'ї та родинництва» [2, с. 131].

Специфічність сімейно-шлюбних відносин як основи інституту сім'ї проявляється у наступному:

- основу виникнення сімейно-шлюбних відносин складає взаємозв'язок та взаємодія таких суб'єктів сімейно-шлюбних відносин, як подружжя, батьки, діти, інші родичі. Взаємодія зазначених учасників сімейно-шлюбних відносин реалізується через специфічні юридичні факти: шлюб і родинні стосунки, материнство і батьківство, усиновлення і патронат.

- наявність та взаємозв'язок особистих немайнових відносин (наприклад, виховання дітей) та майнових відносин (наприклад, аліментні зобов'язання), особливою ознакою яких є тривалість.

- виникнення, підтримання, розірвання взаємовідносин та взаємозв'язків не сторонніх людей (подружжя, батьки, діти, інші родичі), на відміну від цивільного права.

- пріоритетність особистісно-правової складової сімейно-шлюбних відносин над майновою складовою. Так, у сімейному праві превалюють такі відносини, як укладення і розірвання шлюбу, статус подружжя, батьків і дітей, права і обов'язки батьків щодо виховання дітей, а вже через призму цих відносин розглядаються майнові відносини цих учасників.

- невідчужуваність сімейно-шлюбних прав і обов'язків в особистому та майновому аспекті; неможливість передання цих прав іншим особам шляхом купівлі-продажу, дарування, заповіту.

- наявність у сімейному праві публічно-правових норм [3, с. 34–35].

В юридичній науці використовується імперативний та диспозитивний метод сімейного права [2]. *Імперативний метод* правового регулювання сімейних відносин підкреслює обов'язковий характер правових норм для всіх учасників сімейних правовідносин. Наприклад, в імперативному порядку закон встановлює, що шлюбом визнається лише шлюб, зареєстрований в органі РАЦС (ч. 1 ст. 21 СК України) [1; 9]. *Диспозитивний метод* полягає в тому, що правові норми дозволяють учасникам сімейних правовідносин відступати від обов'язкових норм (наприклад, визначаючи власні правила в положеннях шлюбного договору, домовленостях щодо сплати аліментів, розподілу майна тощо) [2, с. 132].

Т. В. Бондар наголошує на особливій важливості ситуаційного підходу при використанні методів сімейного права [2].

Захист прав та інтересів у широкому розумінні включає «як діяльність відповідних юрисдикційних органів щодо застосування передбачених законом способів і засобів, спрямованих на забезпечення здійснення та відновлення порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод та інтересів, так і їх самозахист» [6, с. 5–46].

Заходами відповідальності у сімейному праві є:

— несприятливі наслідки для недобросовісного подружжя в разі недійсності шлюбу;

— позбавлення батьківських прав (зокрема усиновлювача);

— відібрання дитини від батьків без позбавлення батьківських прав у результаті винної протиправної поведінки;

— скасування усиновлення через винну протиправну поведінку усиновлювача;

— звільнення опікуна, піклувальника від виконання своїх обов'язків через винну протиправну поведінку;

— дострокове розірвання патронатного договору через винну протиправну поведінку патронатного вихователя;

— позбавлення права бути усиновлювачем, опікуном, піклувальником, патронатним вихователем через винну протиправну поведінку особи;

— зменшення одному з подружжя частки у спільній сумісній власності через винну протиправну поведінку;

— позбавлення одного з суб'єктів сімейних відносин права на одержання аліментів або його строкові обмеження [1, с. 242].

Відповідно до ст. ст. 16–18 ЦК України, ст. ст. 18, 19 СК України захист сімейних прав та інтересів може здійснюватися судом, органом опіки та піклування, Президентом України, органами державної влади, органами влади АРК або органами місцевого самоврядування чи нотаріусом [6, с. 46; 9].

Кількісна інформація, що характеризує захист прав та інтересів суб'єктів сімейного права, може бути представлена такими офіційними показниками Державної служби статистики України (табл. 1–5):

— кількість зареєстрованих шлюбів;

— кількість зареєстрованих розлучень;

— кількість судових справ за статтею ст. 148 КУаАП «Невиконання батьками, або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей»;

— кількість розглянутих справ за ст. 148 КУаАП;

— кількість закритих справ за ст. 148 КУаАП;

— види постанов (судових рішень) за ст. 148 КУаАП;

— структура адміністративних стягнень за ст. 148 КУаАП.

Аналізуючи показники щодо укладання шлюбів та оформлення розлучень за останні роки, можна зазначити кількісну перевагу укладених шлюбів, що є позитивною тенденцією в розвитку сімейних правовідносин. Станом на 2016 р. кількість зареєстрованих шлюбів становила 299,5 тис. проти 130 тис. зареєстрованих розлучень (табл. 1).

Одним із ключових індикаторів щодо дотримання норм сімейного права є ситуація та стан справ щодо належного виконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей (табл. 2).

Таблиця 1

Інформація щодо кількості зареєстрованих шлюбів та розлучень [10, с. 44]

	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Кількість зареєстрованих шлюбів, тис.	332,1	305,9	355,9	278,3	304,2	295,0	299,0	299,5
Кількість зареєстрованих розлучень, тис.	183,5	126,12	182,5	168,5	164,9	130,7	129,4	130,0

Таблиця 2

Інформація щодо кількості судових справ за ст. 148 КУаАП «Невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей» [11-15, с. 34–35]

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Кількість розглянутих справ, по яких винесено постанови (рішення)	39695	41356	37753	38297	29205	26393	25565
Індекс зміни розглянутих справ, до попереднього року	–	1,04	0,91	1,01	0,76	0,90	0,97
Винесення рішення про накладення адміністративного стягнення	36319	36901	33775	34435	25286	21876	20373
Частка справ, по яких винесено рішення про накладення адміністративного стягнення до загальної кількості розглянутих справ, %	91,50	89,23	89,46	89,92	86,58	82,89	79,69
Застосування заходів впливу, передбачених ст. 24.1 КУпАП	22	24	42	42	40	56	32
Закриття справи	3380	4450	3958	3832	3886	4470	5164
Частка закритих справ до загальної кількості розглянутих справ, %	8,51	10,76	10,48	10,01	13,31	16,94	20,20

Кількість розглянутих справ за ст. 148 КУаАП «Невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей», по яких винесено постанови (рішення) за 2010–2016 рр. скоротилась із 39695 до 25565. Така інформація опосередковано свідчить про деяке поліпшення ситуації щодо належного виконання батьками, або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей.

За змістом винесених постанов за ст. 148 КУаАП переважає накладення адміністративного стягнення. У 2016 р. винесення рішення про накладення адміністративного стягнення становило 79,69% від загальної кількості розглянутих справ, по яких винесено постанови.

За результатами розрахунків, відслідковується тенденція до збільшення частки закритих справ за ст. 148 КУаАП «Невиконання батьками, або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей». Протягом 2010–2016 рр. зазначений показник збільшився з 8,51 до 20,20%. Станом на кінець 2016 р. частка закритих справ до загальної кількості розглянутих справ за ст. 148 КУаАП становила 20,20% (табл. 2).

Така ситуація потребує детального аналізу причин закриття судових справ за ст. 148 КУаАП (табл. 3).

Таблиця 3

Інформація щодо причин закриття судових справ за ст. 148 КУаАП «Невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей» [11–15, с. 34–35]

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Закриття справи	3380	4450	3958	3832	3886	4470	5164
у зв'язку з: – передачею матеріалів на розгляд громадської організації або трудового колективу	–	2	5	2	5	6	4
– звільненням від адміністративної відповідальності за малозначністю з оголошенням усного зауваження	1259	1276	1200	1288	1601	1929	2646
– передачею матеріалів прокурору, органам досудового слідства чи дізнання	7	7	5	7	3	3	1
– відсутністю події і складу адміністративного правопорушення	1068	1469	1441	1568	1374	1464	1362
– закінченням строків накладення адміністративного стягнення	1014	1632	1275	905	823	964	1015

Серед причин закриття судових справ за ст. 148 КУаАП переважає звільнення від адміністративної відповідальності за малозначністю з оголошенням усного зауваження та відсутність події і складу адміністративного правопорушення. Також причиною закриття справ за ст. 148 КУаАП є закінчення строків накладання адміністративного стягнення (див. табл. 3).

Потрібно зазначити, що судовий порядок розгляду сімейних справ у порядку цивільного судочинства базується на галузевих і міжгалузевих принципах, що гарантують забезпечення законності, незалежності й об'єктивності судового розгляду. За структурою адміністративних стягнень переважають попередження та штрафи (табл. 4).

Таблиця 4

Кількість осіб та види адміністративних стягнень у справах за ст. 148 КУаАП «Невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей» [11–15, с. 76–78]

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Усього	36319	36901	33775	34435	25286	21876	20373
Попередження	16449	17173	15894	16576	11590	10176	10828
Частка попереджень до загальної кількості адміністративних стягнень, %	45,29	46,54	47,06	48,14	45,84	46,52	53,15
Штраф	19870	19728	17881	17848	13696	11700	9544
Частка штрафів до загальної кількості адміністративних стягнень, %	54,71	53,46	52,94	51,83	54,16	53,48	46,85

Аналізуючи штрафи як вид адміністративного стягнення за ст. 148 КУаАП, потрібно зазначити, що загальна сума накладеного штрафу протягом 2010–2016 рр. скоротилась із 995827 до 432603 грн. За 2016 р. сума штрафу, накладеного за ст. 148 КУаАП, складала 82% від аналогічного показника 2015 р. (табл. 5). Однією з причин такого явища є скорочення загальної кількості порушених та розглянутих справ за ст. 148 КУаАП.

Таблиця 5

Інформація щодо штрафів як виду адміністративного стягнення за ст. 148 КУаАП «Невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей» [11–15, с. 107–109]

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Сума штрафу накладеного, грн.	995827	983177	877445	836165	610642	528249	432603
Індекс зміни суми штрафу накладеного, до попереднього року	–	0,99	0,89	0,95	0,73	0,87	0,82
Сума штрафу, сплаченого добровільно, грн.	294656	329786	302595	284539	198762	156702	133048
Середня сума штрафу, грн.	50	50	49	47	45	45	45

Окремою проблемою залишається низький рівень виконання судових рішень, а саме небажання винних осіб добровільно сплачувати накладені штрафи. Це свідчить про низьку правову, соціальну відповідальність та культуру в суспільстві взагалі та в сімейних правовідносинах зокрема. Станом на кінець 2016 р. лише 30,75% штрафів за ст. 148 КУаАП були сплачені добровільно [15].

Висновки. Посилення інтересу до стану дотримання взятих на себе зобов'язань у сімейних правовідносинах обумовлено глобальними соціально-економічними змінами та трансформацією стереотипів в галузі сім'ї та шлюбу. Динамічність механізму правового регулювання відповідних правовідносин проявляється в розширенні їх предмету, а існуючі статичні правові приписи потребують сучасного тлумачення та нових підходів до їх забезпечення.

Особливості меж правового впливу на сімейні правовідносини обумовлюються як об'єктивними моментами, так і суб'єктивними особистими взаєминами. Специфічною ознакою сімейно-правових норм є обслуговування особисто-довірчих відносин. Відповідальність у сімейному праві – це широке поняття, що передбачає цивільну, кримінальну, адміністративну відповідальність у сфері сімейних відносин. Вирішального значення набуває забезпечення законності, незалежності й об'єктивності судового розгляду таких справ.

Регулювання в сфері сімейного права характеризується комплексністю методів сімейного права. Також у сучасних умовах обов'язкового використання потребує ситуаційний підхід при регулюванні сімейних правовідносин. При цьому, норми інституту опіки та піклування мають комплексний характер: сімейно-правовий, цивільно-правовий та адміністративно-правовий; норми інституту усиновлення мають не лише сімейно-правовий,

а й адміністративно-правовий та цивільно-процесуальний правовий характер [1; 2]. Усталеною практикою в регулюванні сімейно-правових відносин є формування відносно відокремлених соціальних регулятивних засобів і механізмів, поєднання казуального і нормативного порядку.

Список літератури

1. Апопій І.В. Заходи відповідальності у сімейному праві України. URL: http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/aug/5869/vnulpurn_201684539.pdf (дата звернення: 12.06.2018).
2. Бондар Т.В. Сімейне право в системі права України // Приватне право № 1. 2013. С. 129–134.
3. Матвеев Г. К. Советское семейное право: учебник. М., 1985. 208 с.
4. Сімейне право України : підручник / Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова та ін.; за заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. 3-тє вид., переробл. і допов. К., 2011. 264 с.
5. Харитонов Є.О. До питання про визначення місця сімейного законодавства у правовій системі України // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. 2010. № 929. С. 399–404.
6. Чурпіта Г.В. До поняття захисту сімейних прав та інтересів у порядку цивільного судочинства // Підприємництво, господарство і право. № 4. 2017. С. 44–47.
7. Чурпіта Г.В. Концептуальні засади захисту сімейних прав та інтересів у порядку неспортивного цивільного судочинства: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Г.В. Чурпіта. К., 2016. 42 с.
8. Явор О.А. Юридичні факти в сімейному праві як показник межі правового регулювання // Наковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2014. № 10-1. Том 1. С. 237–240.
9. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 року станом на 10.02.2018 року URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 12.06.2018).
10. Статистичний щорічник України за 2016 рік. Державна служба статистики України. За редакцією І. Є. Вернера. К., 2017. 611 с.
11. Адміністративні правопорушення в Україні у 2012 р. Статистичний бюлетень / Відповідальний за випуск: О. О. Кармазіна. Державна служба статистики України. К., 2013. 207 с.
12. Адміністративні правопорушення в Україні у 2013 р. Статистичний бюлетень / Відповідальний за випуск: О. О. Кармазіна. Державна служба статистики України. К., 2014. 203 с.
13. Адміністративні правопорушення в Україні у 2014 р. Статистичний бюлетень / Відповідальний за випуск: О. О. Кармазіна. Державна служба статистики України. К., 2015. 205 с.
14. Адміністративні правопорушення в Україні у 2015 р. Статистичний бюлетень / Відповідальний за випуск: О. О. Кармазіна. Державна служба статистики України. К., 2016. 204 с.
15. Адміністративні правопорушення в Україні у 2016 р. Статистичний бюлетень / Відповідальний за випуск: О. О. Кармазіна. Державна служба статистики України. К., 2017. 205 с.

Стаття надійшла до редакції 12.06.2018

Р. В. Падун

Учебно-научный гуманитарный институт
Национального Таврического университета имени В. И. Вернадского,
кафедра гражданско-правовых дисциплин
ул. Ивана Кудри, 33, Киев, 01042, Украина

МОНІТОРИНГ ПРАВОНАРУШЕНЬ В СЕМЕЙНОМ ПРАВЕ

Резюме

В статье исследована сущность семейных правоотношений как основы семейного права. Проанализированы специфические признаки семейно-брачных отношений, рассмотрены методы и меры ответственности в семейном праве. Проведена диагностика количественных показателей, характеризующих соблюдение правовых норм по вопросам воспитания детей по таким официальным показателям: количество зарегистрированных браков, количество зарегистрированных разводов, количество судебных дел относительно невыполнения родителями или лицами, их заменяющими, обязанностей по воспитанию детей, количество рассмотренных дел, количество закрытых дел, виды постановлений (судебных решений), структура административных взысканий.

Выявлены тенденции и предложены рекомендации по улучшению процессов соблюдения нормы института опеки и попечительства.

Ключевые слова: семейное право, семейно-брачные правоотношения, обязанности по воспитанию детей, правонарушения норм в семейном праве.

R. V. Padun

Educational and Scientific Humanitarian Institute
Taurida National V.I. Vernadsky University,
The Department of Civil Law disciplines
Ivan Kudry str., 33, Kyiv, 01042, Ukraine

MONITORING OF LEGAL INFRINGEMENTS IN THE FAMILY LAW

Summary

The article is aimed at investigating the essence of family law as the basis of family law. Specific features of family-marital relations are analyzed, methods and measures of responsibility in family law are considered. Diagnostics of quantitative indicators characterizing observance of legal norms on issues of upbringing of children, according to official indicators: the number of registered marriages, the number of registered divorces, the number of cases of non-performance by parents, or their substitute, the responsibilities of raising children, the number of cases reviewed, the number of closed cases, types of orders (court decisions), structure administrative penalties. is conducted. The trends were identified and recommendations for improving the compliance process with the institution of guardianship and trusteeship were proposed.

Key words: family law, family and marriage legal relations, responsibilities for the upbringing of children, violations of norms in family law.